

Charakteristika naší filmové produkce z hlediska potřeb dětského auditoria a specifiky jeho vnímání, značně kritické hodnocení současné produkce, nedostatečné výchovné působení a emocionalita – o tom lze najít informace v příspěvku Jozefa Majchráka *Komunikace a emocionalita filmu a televize v kategorii dětí předškolního věku* (č. 1, s. 93–100). Samuel Brečka ve stati *Ke vztahu marxistické sociologie, žurnalistiky a masové komunikace* (č. 5, s. 523–535) dává přehled o rozpracovanosti této problematiky a kritizuje její nejasnost, nejednotnost přístupu. Pokouší se formulovat vztah těchto disciplín, který odvíjí od trojúhelníkové struktury marxisticko-leninské sociologie.

Ucelený a srozumitelný pohled na práci významného západoněmeckého sociologa podává příspěvek Ivana Muchy *Niklas Luhmann a teorie sociálních systémů* (č. 2, s. 183–197). Je to jediný příspěvek svého druhu ve 20. ročníku *Sociologie* a připomíná neodmyslitelné souvislosti evropského i světového sociologického a filozofického myšlení, které bychom ani v záplavě konkrétních úkolů přestavby společnosti neměli zanedbávat.

Dilbar Alijevová ve stati *Sociální problémy vědeckotechnické revoluce v myšlenkovém kontextu antiscientistické sociologie* (č. 5, s. 505–519) analyzuje současnou antiscientistickou sociologii, její aktivizaci v souvislosti s rozvojem vědeckotechnického pokroku v kapitalistické společnosti, s jeho negativními důsledky, zejména ekologickými a sociálními. Autorka podává přehled směrů a názorových střetů, které se seskupují do dvou protikladných táborů, vyjadřujících technologický optimismus, anebo pesimismus. Dále jsou ve stati charakterizovány nejvýraznější antiscientistické směry a díla jejich představitelů (zejména J. Douglase, dále J. Ellula, H. Marcuseho, P. Bergera, H. Kellnera).

V souvislosti s růstem úlohy subjektivního činitele se Alena Zélová – *Sociální normy – pokus o sociálně psychologický přístup* (č. 5, s. 579–587) – zamýšlí nad úlohou sociálních norem jako nástroje regulace společenských vztahů a chování lidí. Charakterizuje specifické znaky sociálních norem a rozděluje je podle obsahu, mechanismu utváření, formy vyjádření, závaznosti a sociální jednotky, pro kterou platí. Sociální psychologie je zkoumá z hlediska interiorizace, mechanismu regulačního působení a možnosti jedince aktivně zasahovat do normotvorby. Na příkladě konkrétního výzkumu se zabývá metodologickými a metodickými otázkami zkoumání sociálních norem.

Sympaticky působí v jednotlivých číslech *Sociologie* krátké glosy *Fakta, argumenty, názory*, které výňatky z našeho i zahraničního tisku upozorňují na aktuální a diskutované problémy. Přehled o sociologickém životě doplní čtenáři informace obsažené v rubrice *Z vědeckého života* i *Z dějin sociologického myšlení*. Čtenáři jistě ocení práci redakčního kolektivu, pokud jde o zařazování obsažnějších a fundovaných recenzí publikací domácích i zahraniční proveniencí. Na závěr lze konstatovat, že kritický tón, objevující se v jednotlivých příspěvcích, zazněl v koncentrovanější podobě i na valném shromáždění Sociologické společnosti v prosinci 1988 a lze tudíž očekávat, že tento trend bude silnit a sociologie a sociologové se stanou aktivní silou ve společenské přestavbě.

Zdenka Mansfeldová
Zdenka Vajdová

M. Argyle – M. Henderson : Die Anatomie menschlicher Beziehungen : Spielregeln des Zusammenlebens
(Anatomie mezilidských vztahů. Pravidla hry při soužití)

Junfermann Paderborn 1986, 447 s. (překlad z anglického originálu)

Knihu napsali známý profesor sociální psychologie na oxfordské univerzitě M. Argyle a psychologka-terapeutka M. Hendersonová. Argyle je znám právě svou specializací v oblasti psychologie mezilidských vztahů (mezi manžely, rodiči a dětmi, přáteli, příbuznými, sousedy, spolupracovníky atd.). Napsal velmi ceněnou monografii o psychologii mezilidských vztahů (*The psychology of interpersonal relations*).

Recenzovaná kniha obsahuje, kromě předmluvy, poznámek, seznamu literatury, autorského a věcného rejstříku, dvanáct kapitol. První tři kapitoly jsou převážně teoretické (úvod, přednosti sociálních vztahů a „soužití – hra podle pravidel“), další jsou věnovány těmto tématům : přátelství ; láska, nábor partnera a „divoká manželství“ ; manželství ; rozvod ; rodiče a děti ; příbuzní ; pracovní vztahy ; sousedé. Závěrečná

kapitola pojednává o tréninku a terapii vztahů. V předmluvě oba autoři poznamenávají, že pro uspořádání kapitol mělo význam dílo S. Ducka a R. Gilmoura, editorů pětisvazkové encyklopedie o lidských vztazích (Personal relationships, Academic Press London 1981–5).

Za vztahy, „osobní vztahy“ či „trvalé vztahy“ se považují „pravidelná sociální setkávání s určitými osobami po určitou dobu“; obvykle se tyto pojmy používají pro označení spíše povrchních vztahů, i když jsou významné (kontakty s listonošem apod.). V mnoha případech nacházíme ve vztazích vazby nebo vzájemné závazky a prožívání konce takového vztahu je bolestné a zatěžující. Nejjednodušeji se vztahy mohou definovat jako „pravidelné sociální interakce po určitou dobu a s očekáváním určitého bytí“ (s. 12). Výzkum ukázal, že nejužší vztahy (mimo domácnost) mají lidé k přátelům, pak k sourozencům, rodičům a dětem. Vztahy lze uspořádat podle následujících dimenzí: úzký-povrchní, přátelský-nepřátelský, egalitární-hierarchický, na úkol orientovaný-družný. Vztahy na pracovišti bývají relativně povrchní, silně orientované na úkol a často hierarchické, zatímco manželské vztahy jsou, jak lze očekávat, úzké, egalitářské a přátelské. Nicméně oba autoři věří, že výše uvedené dimenze neukazují celou mnohostrannost a propletenost rozdílných forem vztahů. Byly také zavedeny jiné názvy dimenzí, například orientovaný na soutěž. Psychologové se zabývají mezilidskými vztahy především proto, že mají úzký vztah ke zdraví a štěstí. Manželé a lidé s velkým okruhem přátel mají nejen delší život, ale i lepší tělesné a duševní zdraví a cítí se lépe. Zvláště muži v podstatě profitují z manželství více než ženy. Tato otázka je rozebírána ve druhé kapitole: mužů ve věku 50–59 let se silnými partnerskými vazbami umírá podstatně méně než mužů se slabými vazbami (9,6 % : 30,8 %). Platí to pro všechny silné sociální vazby, u mužů je tento efekt výraznější než u žen (s. 29). Nejintenzivnější pozitivní působení lze připsat manželství. U toho, kdo žije stále sám je větší riziko psychického onemocnění, a to především v mužské populaci. Muži častěji spatřují ve své manželce důvěrnici, rodinou a domácností jsou méně zatíženi než ženy (s. 46).

Základním tématem knihy jsou pravidla ve vztazích: všechny vztahy podléhají pravidlům až k určitému stupni zákona a kromě toho se v nich uplatňují četné neformální formy, jejichž poškození může vést k rozpadnutí vztahu. Některé jsou běžné, jiné jsou méně nápadné. Pravidla jsou „funkcionální“, to znamená, že tím nebo oním způsobem pomáhají vypořádat se lépe se životem. Některá pravidla omezují („Nedělej to!“), jiná naopak teprve činí určité chování možným (sport a hry). D. T. Campbell (1) soudí, že pro sociální chování člověka je společenský vývoj norem důležitější než biologická evoluce. Existuje i tlak na změny pravidel: ženy se pokoušejí měnit normy určující vztahy mezi pohlavími a mládeži se podařilo změnit sexuální normy. Je možné, že některá prosociální pravidla mají biologický základ. Lidé v úzkých vztazích o sebe vzájemně pečují a nepotřebují předpisy, které by je nutily, aby k sobě byli milí.

Oba autoři dále podrobně rozebírají téma vlivu pohlaví, věku a příslušnosti ke společenské vrstvě v sociálním chování lidí, zdůrazňující současně i jeho historické aspekty (například „idea romantické lásky je celkem nová a podstatně se liší od představ dřívějších epoch“). Formy vztahů se mění: manželství jako nejužší vztah je tím zasaženo nejsilněji, zatímco hlubší změny u přátelství jsou sotva postřehnutelné. Změnily se také vztahy na pracovištích mezi nadřízenými a podřízenými, a to ve směru zesíleného zrovnoprávnění a větší vzájemné komunikace. Dnes žije spolu více párů již před manželstvím; ve Velké Británii nakonec 92 % z nich uzavře manželství – stabilita ne-manželských partnerství je spíše malá. Míra rozvodovosti je v současné době velmi vysoká: ve Velké Británii se rozvádí asi třetina všech manželství. K vysvětlení je třeba dodat, že západní svět vstoupil do éry krátkodobých vztahů. Ženy však mají silný zájem na déle trvajících vztazích, aby jako matky mohly dlouho vychovávat své děti a pečovat o ně. V zemích s vysoce rozvinutým průmyslem velmi vzrostla zaměstnanost žen a jejich příjmy, čímž se změnily tradiční role v manželství: žena má přibližně tolik vlivu jako muž, který přebírá více domácích prací. Má to své přednosti i obtíže. Další obecný trend směřuje k menším domácnostem. Ve Velké Británii vzrostl počet osamocené žijících osob na 8 % obyvatelstva a stále roste. Je tu také téměř milion rodin s jedním rodičem – ponejvíce mladá matka s jedním nebo dvěma dětmi. Prarodiče žijí méně často u rodiny, častěji v domovech. Silnější sociální izolace může mít za následek škody na zdraví a životní spokojenosti.

Oblíbeným přístupem psychologů k výkladu mezilidských vztahů je „teorie směny“: jedinec bude udržovat vztah, který mu přináší příznivý poměr mezi výdaji a zisky (náklady a získanými odměnami) – se zřetelem na náklady při případné změně (vážení alternativ). Tuto teorii je možno dobře aplikovat na přátelství a ovlivnila také terapii párů. Nověji je v teorii reflektována skutečnost, že partner v úzkém

1) Campbell, D. T.: *On the Conflict between Biological and Social Evolution and Moral ...* In: *American Psychologist* 30 (12) 1975.

vztahu pociťuje k druhému starostlivý soucit: když druhý trpí, stará se o něj a přináší mu to uspokojení. Také vztahy mezi příbuznými nejsou závislé na rovnováze výdaje-zisky a mohou trvat mnoho let i při malém vzájemném kontaktu a při malých „odměnách“. Vysvětluje se to „egoismem genů“, ale i ranou dětskou zkušeností či sociálním učením. U určitých druhů vztahů hrají roli také biologické dispozice: vztah matka-dítě je nejsilněji určen instinktivně. V ostatních případech jsou důležitější vlivy výchovy, která člověku zprostředkovává představu „přátelství“, „lásky“ atd., spolu s příslušnými pravidly měřítek jednání. Vztahové chování je již dnes často trénováno: v terapii párů se vychází hlavně z teorie směny a zdůrazňuje se vzájemné poskytování odměn, jakož i vypracovávání lepší „výměny“.

Za přínos knihy pokládají oba autoři to, že pro každou oblast vztahů, o níž pojednávají, podávají nejvýznamnější pravidla, jejichž porušení vede v mnoha případech k rozpadu vztahu; jak mezilidské vztahy fungují, proč ztroskotávají a jak se udržují.

Novým výzkumným oborem psychologie je výzkum „pozitivních životních událostí“ (pokusné osoby na škále od 0 do 100 určují kolik štěstí, spokojenosti, blaha jim přinesla ta která životní událost). Jako zvlášť pozitivní sociální události jsou oceňovány: najít nového přítele nebo partnera, mít dítě, být spolu s přáteli nebo příbuznými. Z ostatních událostí jsou vysoce ceněny jen začátek dovolené, ukončení zkoušky, uzdravení se z těžké choroby. Všechny ostatní pozitivní životní události jsou „řazeny“ níže, to se týká i vysokého peněžního zisku. Přitom existují výrazné rozdíly mezi muži a ženami: ženy hodnotí navázání vztahu výše než muži. Zatěžující je ztráta vztahu (smrt manžela, dítěte, jiné blízké osoby). Nejbolestnější je pociťována ztráta partnera smrtí nebo odloučením (krátce po události). Nejotřesnější je smrt dítěte. Cítí-li se člověk zdeptán, hledá nejčastěji pomoc, soucit a radu u druhých. Kontakt s přáteli je nejdůležitější v mládí a ve stáří, méně ve středním věku.

Sociální vztahy se v mnoha ohledech rovnají hrám: obojí jsou sociální systémy v miniatuře (s. 49). Jednání v rámci pravidel přináší kooperativní chování, které vede k dosažení cílů. Sociální vztahy mají následující bazální komponenty (s. 49): cíle, zdroje uspokojení; repertoáry; role; prostředí (pole); pravidla. „Pravidla jsou formulována proto, aby lidé v rozličných vztazích nebo situacích mohli dosáhnout svých cílů“ (s. 52). Běžná základní věta psychologie říká, že osoba nebo jiná bytost hledá cesty k řešení problémů buď pokusem či omylem nebo jinou formou řešení problémů. Autoři navrhuji rozšíření tohoto principu v následující formulaci: „Také skupiny lidí hledají cesty ke svým cílům; tyto cesty představují společná řešení a zahrnují pravidla pro nutnou koordinaci určitých způsobů chování, jakož i vyloučení jiných. Jen když je taková koordinace uskutečněna, budou dosaženy i společné cíle“ (s. 52). Pravidla nejsou totéž co konvence: například při tenisu je pravidlem, že hráč užívá určitý druh úderů, zatímco konvencí je, že musí nosit bílé kalhoty. Pravidla se liší od kultury ke kultuře a mohou být rozlišena například takto: pravidla odměňování, intimity, koordinace a vyhýbání se potížím, pravidla chování vůči třetím (mají relaci k problémům, jako je žárlost, sřezání tajemství a dalším). Výzkum ukázal, že k určitým situacím jsou přiřazeny svazky pravidel, jako například „být přátelský“, „být zdvořilý“, „nerozčilovat druhé“ apod. V tomto smyslu souvisí pravidla se sociálními způsobilostmi: být sociálně způsobilý znamená umět použít správné pravidlo na správném místě. Mnohá pravidla mají jednoznačný účel: vyhnout se každodenním obtížím nejrůznějšího druhu. Pravidla jsou společná přesvědčení. Oba autoři zkoumali 33 pravidel u 22 běžných vztahů; od manželských až po „profesionální“, dotazy 180 rodilých Angličanů obojího pohlaví. Výsledky srovnávali s výzkumy v Itálii, Hongkongu a v Japonsku. Jako obecně platná se ukázala jen čtyři pravidla: je třeba respektovat intimní sféru druhého, druhému je třeba během rozmluvy hledět do očí, důvěrná sdělení druhého by neměla být diskutována a druhý by neměl být veřejně kritizován. Nedotknutelnost intimní sféry je nejdůležitější pravidlo pro všechny vztahy a kultury (s. 66).

V různých kulturách (Itálie, Velká Británie, Japonsko, Hongkong) platí různá maxima pro témata osobních rozhovorů a jiné formy komunikace. Kniha obsahuje mnoho informací právě o těchto kulturních rozdílech sociálních interakcí.

Recenzovanou knihu lze vřele doporučit ke studiu, protože přináší mnoho zajímavých u nás většinou málo známých poznatků o tom, jak mezilidské vztahy fungují, proč ztroskotávají a jak se udržují. Sociologové získají studiem této knihy mnoho informací o souvislostech různých společenských jevů se sociálně psychologickými fenomény. Mnohé pasáže mají vysloveně sociologický obsah, který má ve vztahu k sociálně psychologickým proměnným také explanační funkci.